

криміналізації абортів, підвищення смертності серед дорослих жінок і у підсумку не сприяла збільшенню народжуваності. Тому СМ треба не забороняти, а супроводжувати і контролювати і на рівні державних структур і на рівні юридичних законів. І особливо важлива в цьому процесі для всіх його учасників – психологічна складова і психологічний супровід, який має здійснюватися професійними психологами протягом всієї програми.

На останок хочу зазначити, що моя доповідь була присвячена проблемам, які виникають під час сурогатного материнства. Проте проблеми не завжди виникають і не завжди мають загострення. У цілому же, завдяки існуванню програм сурогатного материнства багато родин отримало шанс стати генетичними батьками, мати власну дитину, проявити свою любов і турботу. І пройти непростий, але чудовий і яскравий шлях власного батьківства.

АРТТЕРАПІЯ СПІЛЬНОТ: МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ТРАВМИ

Вознесенська Олена,

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
член правління ГС «Національна психологічна асоціація»,
президент ВГО «Арт-терапевтична асоціація» (Київ)*

Колективна травма – те, що переживає зараз наше суспільство – це особисті шоківі переживання, що сприймаються не як унікальні, а як поділені з великою кількістю людей. Колективна **травма не може бути просто відкинута**, вона вкорінюється в колективну свідомість, загрожує безпеці, порядку, звичному перебігу життя і самому життю. Вона викликає відчуття небезпеки, кризи і хаосу, що дестабілізують усю соціальну систему та торкаються усіх громадян та субгруп. Це – криза, яка руйнує звичні рамки життя так, що вони не підлягають відновленню.

Події війни зачепили кожного громадянина України, і кожен відчув не лише єдність із іншими, а і загрозу цій єдності, суспільство відчуває загрозу своїй **колективній ідентичності**. На шостому році війни країни неможливо залишитися байдужим, і інтенсивність подій така, що немає часу розслабитися, віддатися горю, відчути біль, а потрібно «взяти себе в руки» і рухатися далі. Кожна наступна травма накладається на по-

передню, посилюючи стан психотравматизації. Певне відсторонення від подій на Сході, небажання чути новини, що ми спостерігаємо останнім часом у багатьох людей, скоріш, є наслідком саме колективної травми. Неможливо відчувати і неможливо звикнути, але треба виживати, продовжувати жити. Адже, це – ще не кінець, війна триває. Наше життя зараз – це життя в «*стабільній невизначеності*»: ніхто не знає, що буде далі, ніхто нічого не може планувати.

Суспільство, яке зазнало колективної травми, відчуває зміни в сприйнятті навколишнього світу, емоційному стані та поведінці в бік усвідомлення небезпеки, кризи і хаосу. Люди втрачають впевненість, довіру до лідерів, державних інституцій. Чи стають пасивними («опускаються руки»), немає бажань, мотивації рухатися до мети. Такі травми формують у суспільній свідомості табуовані теми, які не можна обговорювати навіть із самим собою. Людям занадто складно розповісти собі та іншим про ці події, що призводить до неврозів, які передаються від батьків до дітей протягом багатьох поколінь.

В умовах розвитку інформаційного суспільства травма підтримується та поглиблюється за допомогою різних форм репрезентації, поширюється через ЗМІ, за допомогою обговорення в інформаційному просторі соціальних мереж, промов публічних осіб на політичній арені.

Арттерапія як метод зцілення за допомогою мистецтва, де «зцілення» – це досягнення клієнтом **цілісності**, заснована на механізмі **проекції**. Під час будь-якої творчості ми проєкуємо частину свого внутрішнього світу на творчий продукт. Існують два способи використання мистецтва з лікувальною метою:

1) **рецептивний** (пасивний) – **сприйняття творів мистецтва**, образів, створених іншими (кінофільми, музика, живопис, поезія тощо – видатні твори мистецтва мають великий зцілювальний потенціал);

2) **творчий** (активний) – **творче самовираження**, власна творчість клієнтів у взаємодії з арттерапевтом (в цьому форматі арттерапія надає можливість особистості виразити себе «іншими голосами»: рухами, кольором, формою, пластикою, глиною, ландшафтом) (Енциклопедичний словник, 2017).

Завдання арттерапії в роботі з травмою – пробудити ресурсні переживання з минулого досвіду, і створити нові через творчість як здатність будувати, а не руйнувати.

Першим і головним для подолання наслідків колективної травми є **легітимізація травматичних переживань** на рівні культури:

«Я, як й інші, маю право відчувати...». Відхід, заперечення, уникнення є невротичними механізмами захисту від травмівних переживань. Уникання слова «травма» не скасує переживань, але зробить їх «забороненими», і «горювати», оплакати загиблих, визнавати біль втрати тих, хто відвернувся від нас у важкі часи, доведеться робити нашим дітям, онукам, правнукам.

Відновлення колективного психічного здоров'я досягається через звільнення емоцій та створення нарративу травми. Необхідним є **об'єднання** у період проживання болю, у переживаннях: підтримка, відчуття приналежності до групи надає сили та відновлює ресурси.

У таких випадках на допомогу приходять мистецтво. Важливим кроком на шляху подолання колективної травми є створення артоб'єктів, пов'язаних з травмівними подіями – пам'ятників, фотоальбомів, книжок спогадів, виставок, музеїв, кінофільмів як свідчень пам'яті багатьох людей. Подолання колективної психічної травми можливе саме через спільне проживання та спільну творчість. І важливо, коли сучасні художники звертаються до цієї теми, до того, що болить, і що треба виразити нам всім. Коли картини, фільми, пісні – про наш спільний біль, про війну, про полон. Адже це крок на шляху подолання колективної травми. Художники сучасності, які дуже чутливі до соціальних контекстів, є провідниками прихованих і пригнічених почуттів своїх народів, намагаються вивести ці почуття назовні, легітимізувати, усвідомити. Це ті почуття, пов'язані з війною, болем, розгубленістю і втратою соціальних орієнтирів. Це втрати. війни, втрати батьківщини. Творчі люди завжди реагують на події за допомогою художніх образів. Мистецтво є віддзеркаленням глибинної душі народу та індикатором змін у свідомості.

Прикладом антивоєнної артподії може вважатися павільйон України у рамках 56-ї Міжнародної виставки мистецтв у Венеції (2015 р.) – *La Biennale di Venezia* –групова виставка «*Надія!*». Частиною експозиції була відео-стіна з дев'яти екранів, які в режимі реального часу показували дев'ять входних дверей домівок нещодавно призваних українських солдат з різних куточків країни. На зворотних боках екранів висять фото сімейних обідніх столів – нагадування про життя по той бік дверей. «Цей твір про присутність, відсутність та очікування... Він виражає надію на повернення воїна і на завершення цього конфлікту. Такою простою і відвертою формою робота Відкритої групи торкнулася теми страхів. Це про безпорадність осіб, задіяних у жорстокому проти-

стоянні. Але водночас це – про надію, яка дозволяє знайти нові способи продовжувати жити далі» (*Синонім до слова «чекати»*).

Прикладом такої легітимізації є об'єкти сучасного мистецтва, які з повним правом можна застосовувати для рецептивної арттерапії:

- виставки фотографій (наприклад, виставка **«Переможці» Олександра Мордерера**, героями якої є бійці АТО, що отримали сильні травми під час бойових дій, і живуть з протезами, художній проект **Матвея Вайсберга «Стіна»** складається із 28 робіт, які передають емоційну складову революційних подій на Майдані, даючи можливість нам пережити всі емоції разом з автором, атмосферу, як подвигу, так і жаху, який супроводжував Майдан, плакати серії **«Війна» Миколи Гончарова** наповнюють соціальні мережі, широко використовуються як постери та декоративні елементи);

- артпроекти (**«Іскри святості» Геннадія Гутгарця** – 100 яскравих червоних плям на фоні чорних від вогню стін понівеченого Будинку профспілок у Києві; артоб'єкт **Євгена Чернишова** з Луганська, зроблений із відстріляних патронів, зібраних на полігонах Київської області в останні роки, **«Життєопис» Дениса Метеліна** з Сімферополю; **«#Герой. Проект музейного медіа-експонату для відділу новітньої історії України» Антона Лапова** з Северодонецька на II Бієнале молодого мистецтва 2019 в Харкові);

- кінофільми: адже не випадково кіно називають найважливішим мистецтвом, бо його поширеність і вплив на мислення багатьох людей важко переоцінити (документальні фільми **«Майдан / Maidan»**, **«Зима в огні»**, **«Сильніше, ніж зброя»**, **«Молитва за Україну»**, **«Усе палає»** тощо, та художні – **«Кіборги. Герої не вмирають»**, **«Іній»**, **«Наші котики»**, **«Позивний Бандерас»**, **«Десять секунд»**, **«Я з тобою»** тощо);

- театральні вистави (документальна драма **«Про Ромео і Джульєтту ... лише звали їх Маргарита і Абульфаз»** в театрі «Сузір'я»).

Наведемо ще кілька прикладів опанування наслідків колективних травм в мистецтві.

На Венеційській бієнале сучасного мистецтва в 2019 році в павільйоні Косово було представлено проект під назвою **«Сімейний альбом»**. Це була відеоінсталяція художника **Албана Мухи**, який є родом з Приштини. У трьох документальних фільмах люди, які пережили воєнні дії в дитячому віці (1998-1999), яких фотографували в той час журналісти з Європи, розповідають, що для них означають ці фото, яке місце вони посідають у сімейному альбомі – фото про зруйноване дитинство,

втечу від війни, спогади про війну, і про роль медіа в цих спогадах. Адже ці люди реагують не стільки на власну історію, скільки на її документальне відображення в фотографіях, на самих себе під час війни очима інших. Цей проєкт, на наш погляд, є яскравим прикладом переосмислення колективної травми війни за допомогою мистецтва.

Інша робота – художниці **Лі Бул** з Південної Кореї, яка зростала під час військової диктатури і відчувала усі наслідки дій репресивного режиму в країні, яка переживала швидкі економічні та культурні перетворення. Її інсталяцію присвячено трагедії, що сталася у 2014 році – загибелі більше, ніж 300 людей (більшість яких – діти) під час аварії парому «Севоль» після того, як його кинув капітан. Це – величезний "язик", зроблений з металевої арматури і тканини різних текстур, матеріалу гідрокостюмів, які накинуті на метал, що виглядає із землі, подібно корпусу корабля, який тоне... «Море» тканини ворухиться подібно хвилям через дію прихованого вентилятора.

Один із артоб'єктів Венеційської Бієнале викликав багато обурення в багатьох людей. Це – піднятий з дна моря лівійський корабель, рештки якого презентував швейцарсько-ісландський художник **Кристофер Бюхель**. Цей корабель затонув біля італійського острова Лампедуза і мав на борту біля 700 мігрантів, і став для них труною. І за відсутністю конкретних винних ця трагедія – наслідок європейської політики міграції, і корабель став меморіалом сучасної міграційної політики. Як можна цей корабель, піднятий з дна моря, вважати артоб'єктом? Мабуть, він і не є таким, але нагадує всім тим, хто п'є поряд з ним каву, про те, що в світі існують війни, страждання і смерть. Про те, що гинуть люди. І є ті, хто намагаючись вижити, покидає свої домівки в пошуках навіть не кращого – просто життя... Ми вважаємо, що це не лише про міграційну політику, а, точніше, про війну взагалі. Бо якщо людині добре там, де вона живе, вона буде їздити лише в гості в інші країни, а не ховатися в трюмі задля нелегальної міграції, не буде тікати зі своєї домівки, не стане безпритульним біженцем у чужій країні з чужими правилами, мовою, безробіттям. І саме презентація таких артоб'єктів працює на змінення цієї реальності.

Є певна небезпека ретравматизації, повернення до травматичного досвіду для конкретних людей. Але артоб'єкти можуть допомогти усвідомленню почуттів, поведінки та досвіду, які пов'язані з травматичною подією та минулим. Мистецтво є більш безпечним для дотику до травмивних переживань ніж постійні «флешбеки» (спонтанні спа-

лахи образних спогадів про травмівні події, що є ознакою посттравматичного стресового розладу). Залучення глядачів до творчого процесу – можливість домалювати чи зафарбувати – сприяє пом'якшенню гостроти переживань і переробці травмівного досвіду, надання травмівним подіям нових сенсів.

І водночас, травма може надати великого поштовху до розвитку суспільства. *Артур Ніл* на прикладі найзначніших американських національних травм доводить, що реакція на травму зазвичай призводить до прогресу, появи нових можливостей для змін і інновацій. Це стає можливим завдяки опануванню колективних травм суспільства через легітимізацію травмівних переживань в об'єктах сучасного мистецтва. Адже сучасні митці своїми творами актуалізують багато питань про мир, про відмову від війни, екзистенційні питання, спонукають до роздумів, розвивати критичне мислення. Вони не дають готових відповідей, а ставлять питання.

Наприкінці тез хочу згадати роботу *Лії Достлевої* з Донецька, яку вона представила на II Бієнале молодого мистецтва 2019 у Харкові, «Я люблю, коли співають канарки». Робота посилається на сталий вислів – «канарка в шахті» – який означає небезпеку, адже канарки чутливі до запаху метану. Сама робота може викликати жах і відразу. Але вона доводить, що українські молоді митці – це ті самі канарки для суспільства, які живуть у стані війни. За інших часів ті канарки співали б про інше, але світ постправди, «втома від війни», байдужість, колективна травма війни вимагає від канарок «співати» про війну, визначає змісти сучасного мистецтва, актуальні для суспільства, але цим суспільством знецінені, відторгнуті. Через невротичні механізми захисту від травми «суспільство» хоче забути про війну. Зробити вигляд, що її немає, і можна «проста перестать стрелять». Але не можна. Бо це – смерть країни, смерть держави, смерть нації. Тому молоді художники і борються на своєму полі бою, тою зброєю, якою вміють! І рятують суспільство від наслідків колективної травми.

Література:

Енциклопедичний словник з арт-терапії / О. Л. Вознесенська, О. М. Скар, О. А. Бреусенко-Кузнецов, О. О. Деркач, Л. В. Мова та ін. ; за заг. наук. ред. О. Л. Вознесенської, О. М. Скар. – К. : Видавець ФОП Назаренко Т. В., 2017. – 312 с.